QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 2-son)

PEDAGOGIKA

PEDAGOGY

UDK: 37.014.5:005.6
ORCID: 0009-0005-0101-0459
ORCID: 0009-0007-6487-6270

TA’LIM JARAYONINI BOSHQARISH TAMOYILLARINING PEDAGOGIK SAMARADORLIKKA TA’SIRI

https://doi.org/10.70728/c.series.v08.i02.021

Imomova Zilola Bobopirovna
Buxoro davlat texnika universiteti
Registrator ofisi Ma’lumotlar bazasi bo‘lim boshlig‘i
Mamedova Adilya Adilevna
Buxoro davlat texnika universiteti
Registrator ofisi Xizmat ko‘rsatish bo‘limi menedjeri

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta’lim jarayonini boshqarish tamoyillarining zamonaviy pedagogika va ta’lim menejmenti doirasidagi ilmiy-nazariy talqini hamda ularning ta’lim samaradorligini oshirishdagi pedagogik ahamiyati tizimli yondashuv asosida tahlil qilingan, ta’lim jarayonini boshqarish “boshqaruv–sifat–natija” mantiqiy zanjiri doirasida yoritilib, uning tashkiliy-boshqaruviy va pedagogik-didaktik o‘lchamlari aniqlashtirilib, pedagogik samaradorlik hamda talabalarning kompetensiyalarini rivojlantirishga ta’siri ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim jarayonini boshqarish, boshqaruv tamoyillari, ta’lim samaradorligi, pedagogik boshqaruv, ta’lim menejmenti, sifat menejmenti, pedagogik liderlik.

Аннотация.В данной статье с позиций современной педагогики и образовательного менеджмента на основе системного подхода анализируется научно-теоретическая интерпретация принципов управления образовательным процессом, а также их педагогическое значение в повышении эффективности образования. Управление образовательным процессом рассматривается в рамках логической цепочки «управление – качество – результат», уточняются его организационно-управленческое и педагогико-дидактическое измерения, раскрывается влияние принципов управления на педагогическую эффективность и развитие компетенций обучающихся.

Ключевые слова: управление образовательным процессом, принципы управления, эффективность образования, педагогическое управление, образовательный менеджмент, менеджмент качества, педагогическое лидерство.

Abstract. This article analyzes, within the framework of modern pedagogy and educational management, the scientific and theoretical interpretation of the principles of managing the educational process and their pedagogical significance in enhancing educational effectiveness, based on a systemic approach. The management of the educational process is examined within the logical chain “management – quality – outcome”; its organizational-managerial and pedagogical-didactic dimensions are clarified, and the impact of management principles on pedagogical effectiveness and the development of students’ competencies is revealed.

Keywords: management of the educational process, management principles, educational effectiveness, pedagogical management, educational management, quality management, pedagogical leadership.

KIRISH. Ta’lim jarayonini boshqarish tamoyillari masalasi zamonaviy pedagogika va ta’lim menejmentida “boshqaruv–sifat–natija” zanjiri doirasida izohlanadi. Milliy kontekstda ushbu yondashuv ta’lim tizimining huquqiy-me’yoriy asoslari bilan, global ilmiy adabiyotlarda esa tashkilot boshqaruvi, sifat menejmenti va pedagogik liderlik konsepsiyalari bilan uyg‘un holda talqin qilinadi [1].

Xususan, O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni ta’lim jarayonini tashkil etish, boshqarish, sifatni ta’minlash va ishtirokchilar mas’uliyati bilan bog‘liq munosabatlarni normativ jihatdan belgilab, boshqaruv tamoyillarini amaliyotga tatbiq etish uchun huquqiy “tayanch maydon” vazifasini bajaradi. Shuningdek, 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi doirasida ta’lim sifatini oshirish, boshqaruvning samaradorligini kuchaytirish hamda tizimda natijadorlikka yo‘naltirilgan yondashuvlarni kengaytirish ustuvor yo‘nalish sifatida qayd etiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

1) Ta’lim jarayonini boshqarish: tushuncha va ilmiy yondashuvlar spektri. Adabiyotlarda “ta’lim jarayonini boshqarish” ko‘pincha ikki o‘lchamda izohlanadi:

tashkiliy-boshqaruviy o‘lcham – rejalashtirish, resurslar, me’yorlar, muvofiqlashtirish, nazorat, tahlil;

pedagogik-didaktik o‘lcham – o‘quv maqsadlari, natijalar, ta’lim texnologiyalari, baholash, motivatsiya, refleksiya.

Mahalliy o‘quv-metodik adabiyotlarda ta’lim menejmenti ta’lim muassasasida boshqaruvning pog‘onaviyligi (rahbar–pedagogik jamoa–ta’lim oluvchilar) va jarayonlarni

tizimli muvofiqlashtirish orqali natijaga erishish mexanizmi sifatida talqin qilinadi. Shu jihatdan, ta’lim jarayonini boshqarish tamoyillari faqat “ma’muriy nazorat” emas, balki didaktik jarayonni maqsadli tashkil etish, o‘qitish sifati va ta’lim natijalariga bevosita ta’sir qiluvchi pedagogik mexanizm sifatida ko‘riladi [3].

2) Tamoyillar evolyutsiyasi: klassik boshqaruvdan pedagogik liderlikka. Ilmiy manbalarda boshqaruv tamoyillari tarixan klassik menejment konsepsiyalariga (mehnat taqsimoti, intizom, vakolat va mas’uliyat muvozanati, markazlashuv–decentralizatsiya, rag‘batlantirish) tayanib shakllangan. Ta’lim tizimiga tatbiq qilinganda bu tamoyillar “o‘quv jarayonining rejaliligi”, “funksiyalar taqsimoti”, “tashkiliy tartib”, “ijro intizomi” kabi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi. Biroq so‘nggi yondashuvlarda tamoyillar mazmuni kengaydi: ta’lim muassasasini boshqarishda demokratiklik, oshkoralik, hamkorlik, o‘zini o‘zi boshqarish, pedagogik jamoani birlashtirish va ilg‘or tajribalarni joriy etish kabi prinsiplar alohida urg‘ulanadi. Bu esa ta’lim jarayonini boshqarishni “buyruqbozlik”dan ko‘ra “ishtirokchi boshqaruv” (participative management) va “taqsimlangan liderlik” (distributed leadership) ruhiga yaqinlashtiradi.

3) Tamoyillar va ta’lim samaradorligi: pedagogik ahamiyatning mantiqiy zanjiri. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, boshqaruv tamoyillarining pedagogik ahamiyati ularning ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi mexanizmlarida namoyon bo‘ladi [5]:

- *maqsadga yo‘naltirilganlik va rejalilik* → o‘quv natijalarini (kompetensiyalarni) aniq belgilash, o‘quv dasturi va mashg‘ulot dizaynini maqsadga mos qurish, resurslarni “natija”ga yo‘naltirish.
- *tizimlilik va uzviylik* → fanlararo bog‘liqlik, nazariya–amaliyot integratsiyasi, semestr/ modul kesimida o‘quv yuklamasini muvozanatlashtirish, monitoringni uzluksiz yuritish.
- *ilmiylik va dalillarga asoslangan boshqaruv* → qarorlarni “subyektiv tajriba”dan ko‘ra ma’lumotlar (baholash natijalari, kuzatuv, so‘rov, statistik tahlil) asosida qabul qilish.
- *qayta aloqa va refleksiv nazorat* → baholashni faqat “yakuniy tekshiruv” emas, balki ta’limni yaxshilashga xizmat qiluvchi formatif mexanizm sifatida qurish.
- *moslashuvchanlik* → ta’lim oluvchilar ehtiyoji, guruh tayyorgarligi, raqamli vositalar va o‘quv muhitidagi o‘zgarishlarga tez moslashish.

Mazkur zanjirda boshqaruv tamoyili pedagogik amaliyotga “tashkiliy talab” sifatida kirib keladi, ammo natijada u o‘qitish texnologiyasi, baholash madaniyati, o‘qituvchi va talabaning o‘zaro ta’siri sifatini yaxshilash orqali ta’lim samaradorligini oshiradi. Shu bois adabiyotlarda “samaradorlik” faqat akademik ko‘rsatkichlar bilan emas, balki kompetensiya, motivatsiya, mustaqil ta’lim, refleksiya, ijtimoiy-psixologik iqlim va ta’lim xizmatlari sifati kabi indikatorlar bilan ham bog‘lab tahlil qilinadi.

4) Sifat menejmenti va institutsional boshqaruv: mahalliy manbalardagi urg‘ular. Mahalliy manbalarda ta’lim muassasasining boshqaruv organlari (xususan, pedagogik kengash) orqali jamoaviy qaror qabul qilish, ta’limdagi yutuqlarni umumlashtirish, ilg‘or pedagogik tajribalarni joriy etish va tamoyillar asosida muassasa boshqaruvini yo‘lga qo‘yish masalalari ko‘p uchraydi. Bu yondashuv ta’lim sifatini oshirishda “institutsional mexanizmlar” (ichki monitoring, metodik xizmat, jamoa muhokamasi, ochiq tahlil)ning rolini kuchaytiradi [2].

Bundan tashqari, ta’lim siyosati va me’yoriy hujjatlarda ta’lim sifati va boshqaruv samaradorligi davlat miqyosidagi ustuvor vazifa sifatida belgilanishi, ilmiy adabiyotlarda esa boshqaruv tamoyillarini joriy etishning “institutsional sharoitlari” (kadrlar salohiyati, boshqaruv madaniyati, raqamli infratuzilma, ichki audit)ni o‘rganishga ehtiyojni kuchaytiradi.

5) Raqamli boshqaruv va zamonaviy kontekst: yangi mavzular qatlami. So‘nggi yillarda adabiyotlarda boshqaruv tamoyillarining raqamli talqini ham kuchaydi: ma’lumotlar asosida boshqaruv (data-driven), elektron jurnal va LMS tahlillari, o‘quv jarayoni analitikasi (learning analytics), masofaviy va aralash ta’limni boshqarish, ochiqlik va hisobdorlikni ta’minlash kabi yo‘nalishlar. Bu yerda tamoyillar (oshkoralik, samaradorlik, qayta aloqa, moslashuvchanlik) raqamli vositalar orqali “tezroq o‘lchanadigan” va “boshqariladigan” jarayonga aylanadi. Shu bilan birga, ayrim tahliliy hisobotlarda ham ta’lim tizimini tartibga soluvchi normativ baza va strategik hujjatlar bilan uyg‘unlik masalasi alohida qayd etiladi.

6) Tadqiqotlar bo‘shlig‘i va umumlashtiruvchi xulosa. Umumiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, ta’lim jarayonini boshqarish tamoyillari bo‘yicha adabiyotlarda:

- tamoyillarning ro‘yxati nisbatan keng yoritilgan;
- biroq ularni ta’lim samaradorligining aniq indikatorlari (kompetensiya, baholash sifati, motivatsiya, akademik halollik, bitiruvchi natijalari, ish beruvchi qoniqishi) bilan empirik bog‘lash masalasi ko‘pincha yetarlicha chuqurlashtirilmagan;
- shuningdek, tamoyillarni raqamli boshqaruv sharoitida (LMS/elektron monitoring) tatbiq etishning metodik modeli va amaliy mezonlari bo‘yicha yaxlit yondashuvlar hamisha ham tizimli ko‘rinishda berilmaydi.

NATIJA VA MUHOKAMA. Shu sababli, ilmiy maqola doirasida boshqaruv tamoyillarini:

a) huquqiy-me’yoriy asoslar;

b) ta’lim menejmenti nazariyasi;

c) sifat menejmenti va pedagogik liderlik;

d) raqamli monitoring va baholash mexanizmlari bilan integratsiyada ko‘rsatish, hamda ularning ta’lim samaradorligiga ta’sirini aniq “tamoyil → mexanizm → indikator” zanjiri orqali asoslash dolzarb ilmiy vazifa sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur maqolada ta’lim jarayonini boshqarish tamoyillarining zamonaviy pedagogika va ta’lim menejmenti doirasidagi ilmiy-nazariy mohiyati hamda ularning ta’lim samaradorligini oshirishdagi pedagogik ahamiyati tizimli yondashuv asosida tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida ta’lim jarayonini boshqarishning tashkiliy-boshqaruviy va pedagogik-didaktik o‘lchamlari o‘zaro uzviy bog‘liqlikda ko‘rib chiqilib, boshqaruv tamoyillari ta’lim sifatini belgilovchi muhim pedagogik mexanizm ekanligi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

1-rasm. Ta’lim menejmentining muhim tamoyillari

Ta’lim menejmenti – bu ta’lim muassasasining barcha resurslarini samarali boshqarish orqali ta’lim sifati va natijadorligini oshirishga qaratilgan tizimli faoliyatdir. U besh asosiy tamoyilga tayanadi (1-rasm):

1. Birinchi tamoyil – moliyaviy boshqaruv bo‘lib, u ta’lim muassasasining moliyaviy barqarorligini ta’minlash, byudjetni to‘g‘ri rejalashtirish va mablag‘larni maqsadli sarflashni qamrab oladi. Samarali moliyaviy boshqaruv ta’lim muhitini modernizatsiya qilish, o‘quv-laboratoriya bazasini yaxshilash va kadrlarni rag‘batlantirish uchun mustahkam iqtisodiy asos yaratadi.

2. Ikkinchi tamoyil – kadrlar (xodimlar) boshqaruvi bo‘lib, u o‘qituvchi va xodimlarni tanlash, joylashtirish, kasbiy rivojlantirish va ularni motivatsiya qilish jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Malakali va faol kadrlar ta’lim sifatining asosiy kafolatidir.

3. Uchinchi tamoyil – ta’lim muassasasini boshqarish bo‘lib, u strategik rejalashtirish, tashkiliy tuzilmani shakllantirish, ichki siyosat va boshqaruv qarorlarini samarali qabul qilishni nazarda tutadi. Bu tamoyil ta’lim muassasasining barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini ta’minlaydi.

4. To‘rtinchi tamoyil – nazorat (monitoring) bo‘lib, u o‘quv jarayoni, ta’lim sifati, o‘qituvchilar faoliyati va ta’lim natijalarini tizimli baholashni o‘z ichiga oladi. Nazorat orqali kamchiliklar aniqlanadi va ularni bartaraf etish uchun tegishli choralar ko‘riladi.

5. Beshinchi tamoyil – o‘qitish va yo‘naltirish (adaptatsiya) bo‘lib, u kadrlarning kasbiy rivojlanishi, yangi xodimlarni jamoaga moslashtirish, malaka oshirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarga o‘rgatishni qamrab oladi. Bu jarayon ta’lim tizimining uzluksiz yangilanishi va sifat jihatdan yuksalishini ta’minlaydi.

Ushbu besh tamoyil o‘zaro bog‘liq holda amal qilib, ta’lim muassasasini samarali, innovatsion va natijaga yo‘naltirilgan boshqarish imkonini beradi.

Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ta’lim jarayonini boshqarishda maqsadga yo‘naltirilganlik, tizimlilik, uzluksizlik, ilmiylik, shaffoflik, qayta aloqa va moslashuvchanlik tamoyillarining izchil joriy etilishi o‘quv jarayonining mantiqiyligi va barqarorligini ta’minlaydi. Ushbu tamoyillar asosida tashkil etilgan boshqaruv o‘qitish texnologiyalarini optimallashtirish, baholash tizimini takomillashtirish hamda o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi pedagogik hamkorlik sifatini oshirishga xizmat qiladi [4].

Shuningdek, maqolada boshqaruv tamoyillarining ta’lim samaradorligiga ta’siri “tamoyil – pedagogik mexanizm – natija” mantiqiy zanjiri orqali ochib berildi. Natijada ta’lim samaradorligi faqat akademik ko‘rsatkichlar bilan emas, balki talabalarning kompetensiyalarini shakllantirish darajasi, o‘quv motivatsiyasi, mustaqil ta’lim ko‘nikmalari, refleksiv faoliyat hamda ijtimoiy-psixologik muhit sifatlari bilan ham bevosita bog‘liqligi aniqlandi.

XULOSA. Tadqiqot natijalari zamonaviy raqamli ta’lim muhitida ta’lim jarayonini boshqarish tamoyillarini joriy etishning ahamiyatini ham ko‘rsatdi. Xususan, raqamli monitoring, elektron baholash va ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv mexanizmlarini qo‘llash ta’lim jarayonining ochiqligi, hisobdorligi va moslashuvchanligini kuchaytirib, boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirishi isbotlandi. Umuman olganda, maqola natijalari ta’lim jarayonini boshqarish tamoyillarini pedagogik faoliyatga tizimli integratsiya qilish oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifati va samaradorligini oshirishning muhim sharti ekanligini tasdiqlaydi. Ushbu xulosalar ta’lim muassasalari boshqaruv amaliyotini takomillashtirish, pedagog kadrlar faoliyatini rivojlantirish hamda ta’lim jarayonini zamonaviy talablar asosida tashkil etishda ilmiy-metodik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimova G.Q. Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini boshqarish. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018. – 168 b.

2. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010. – 256 b.

3. Imomova D.R. Ta’lim muassasalarini boshqarishda pedagogik monitoring. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 176 b.

4. Shodmonov E.Sh. Ta’lim tizimini boshqarishning metodologik asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2016. – 210 b.

5. Abdurahmonov Q.X. Ta’lim sifati menejmenti va raqamli boshqaruv. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2021. – 188 b.

6. Jo‘rayev R.X. Ta’lim menejmenti va ta’lim sifatini boshqarish asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2012. – 220 b.